

Предмет: Соціологія

Тема: Методика та техніка соціологічних досліджень 2.

Основні терміни, основні поняття:

- 1. Метод** — це спосіб отримання вірогідних соціологічних знань, сукупність застосовуваних прийомів, процедур і операцій для емпіричного і теоретичного пізнання соціальної реальності.
- 2. Вибіркова сукупність** — це певне число елементів генеральної сукупності, відібрані за суворо заданим правилом. Елементи вибіркової сукупності (респонденти, документи, що аналізуються і т. п.), які підлягають вивченню (опитуванню, інтерв'юванню) називають одиницями аналізу: Ними можуть виступати окремі люди, їх групи, трудові колективи.
- 3. Опитування** — це метод безпосереднього або опосередкованого збирання первинної вербальної (тобто переданої у словесній формі) інформації.
- 4. Письмові документи** — найбільш поширений вид документації.
- 5. Соціометричний метод** — це метод опитування, націлений на виявлення міжособистісних відносин шляхом фіксації взаємних почуттів симпатії і неприязні серед членів групи (наприклад, студентської групи).
- 6. Інтерв'ю** — це метод одержання необхідної інформації шляхом безпосередньої цілеспрямованої бесіди інтерв'юера з респондентом.
- 7. Експеримент** — це загальнонауковий метод одержання в контролюючих і управляючих умовах нового знання. В соціологію він прийшов із галузі наук про природу.

Матеріал теми:

1. Основні методи конкретно-соціологічного дослідження.

Наступним складником методичної частини програми є обґрунтування **основних методів конкретно-соціологічного дослідження**, що їх використовуватимуть у процесі соціологічного аналізу конкретної соціальної проблеми. Обрати метод збирання соціологічної інформації, наголошує С.Вовканич, означає обрати той чи інший шлях отримання нової соціальної інформації для виконання поставленого завдання.

Слово «метод» походить від грецького *methodos* — «шлях до чогось». У соціології метод — це спосіб отримання вірогідних соціологічних знань, сукупність застосовуваних прийомів, процедур і операцій для емпіричного і теоретичного пізнання соціальної реальності.

На рівні побутових уявлень пересічних людей соціологія пов'язується насамперед із проведенням анкетування. Однак насправді соціолог може використати такі різноманітні дослідницькі процедури, як експеримент, спостереження, аналіз документів, експертні оцінки, соціометрію, інтерв'ю тощо.

Як слушно зазначають російські соціологи, при визначенні методів соціологічного дослідження соціальної проблеми слід узяти до уваги низку суттєвих моментів:

- оперативність та економність дослідження не повинні досягатися за рахунок якості даних;
- жоден метод не є універсальним і має свої, чітко окреслені, пізнавальні можливості. Тому не існує взагалі «добрих» чи «поганих» методів; є методи, адекватні або неадекватні (тобто відповідні й невідповідні) поставленій меті й завданням;
- надійність методу забезпечується не лише його обґрунтованістю, а й дотриманням правил його застосування.

Серед методів збирання первинної соціологічної інформації використовують і такі, які не є специфічно соціологічними. Це спостереження і експеримент. Своім корінням вони сягають у природничі науки, але нині їх успішно застосовують у соціогуманітарних науках, у тому числі і в соціології.

Спостереження у соціології — це метод цілеспрямованого, планомірного, певним способом фіксованого сприйняття об'єкта, який досліджують. Воно слугує певним пізнавальним цілям і може бути піддане контролю і перевірці. Найчастіше метод

спостереження використовують при дослідженні поведінки індивідів і груп та форм спілкування, тобто при візуальному охопленні певної соціальної дії. Його можна застосовувати в дослідженні конфліктних ситуацій, бо багато з них проявляється саме у вчинках і подіях, які можна зафіксувати і проаналізувати.

Позитивними рисами цього методу є:

- здійснення спостереження одночасно з розгортанням і розвитком явищ, що їх досліджують;
- можливість безпосереднього сприйняття поведінки людей у конкретних умовах і в реальному часі;
- можливість широкого охоплення події і опису взаємодії усіх її учасників;
- незалежність дій об'єктів спостереження від соціолога-спостерігача.

До вад методу спостереження зараховують:

- обмеженість і частковий характер кожної ситуації, яку спостерігають. Це означає, що отримані висновки можуть бути узагальнені й поширені на масштабніші ситуації лише з великою обережністю;
- складність, а інколи й просто неможливість повторення спостережень. Соціальні процеси є незворотними; їх неможливо змусити повторити ще раз для потреб соціолога;
- вплив на якість первинної соціологічної інформації суб'єктивних оцінок спостерігача, його установок, стереотипів тощо.

Існує декілька типів спостереження у соціології. Найпопулярніше серед дослідників сучасності — включене спостереження, коли соціолог безпосередньо входить у соціальний процес і соціальну групу, що їх вивчають, коли він контактує і діє разом з тими, за ким він спостерігає. Це дає змогу досліджувати явище зсередини, глибоко вникнути в суть проблеми (у нашому разі конфлікту), зрозуміти причини її виникнення і загострення. Польове спостереження відбувається у природних умовах: у цехах, службах, на будівництві тощо. Лабораторне спостереження потребує створення спеціально обладнаних приміщень. Є спостереження систематичні й випадкові, структуралізовані (тобто такі, що їх здійснюють за розробленим заздалегідь планом) і неструктуралізовані (за яких визначають лише об'єкт обстеження).

Експеримент як метод дослідження розвивався передусім у природознавстві. Л.Жмудь вважає, що перший зафіксований у науковій літературі експеримент належить античному філософу і вченому Піфагору (бл. 580—500 рр. до н.е.). Він використав монохорд — інструмент з однією струною, натягнутою на лінійку з 12 поділами-позначками, маючи на меті з'ясувати залежність між висотою музичного тону і довжиною струни. Завдяки цьому експерименту Піфагор винайшов математичний опис гармонійних музичних інтервалів: октави (12:6), кварта (12:9) і квінти (12:8). В.Гречихін дотримується думки, що першим ученим, який поставив дослід на наукову основу, був Галілео Галілей (1564—1642 рр.), один із засновників точного природознавства. На основі наукових дослідів він дійшов висновку про правильність учення М.Коперника щодо будови Всесвіту. Засуджений інквізицією, Г.Галілей вигукнув: «А все ж вона крутиться!», маючи на увазі обертання Землі навколо Сонця і навколо власної осі.

Ідею про можливість використання експерименту в соціальних науках висунув французький учений П.С.Лаплас (1749—1827) 1814 р. у книзі «Філософський досвід імовірності». У дослідженні суспільства, на його думку, можна застосовувати такі прийоми ймовірнісного підходу, як вибірка, створення паралельних контрольних груп тощо. Отже, можливою є розробка засобів кількісного опису суспільства та соціальних проблем і явищ.

Метод аналізу документів у соціології є одним з обов'язкових, з якого починаються практично всі дослідження. Документи поділяються на статистичні (у числових виразах) і словесні (у формі тексту); офіційні (що мають службовий характер) і неофіційні (які не мають офіційного підтвердження їх правильності та дієвості), суспільні й особисті тощо.

У нашому випадку можна використовувати офіційні статистичні й словесні документи суспільного значення, в яких зафіксовано дані про статевий і віковий склад робітників, рівень їхньої освіти, професійної підготовки, сімейний стан тощо, а також про результати виробничої діяльності різних груп робітників. Зіставлення цих документів дає змогу встановити залежність економічної ефективності праці робітників від їхніх соціально-демографічних, професійних та інших характеристик.

Найпоширенішим і частовживаним у соціології є **метод опитування**.

Він охоплює використання таких дослідницьких процедур, як анкетування, поштове опитування, інтерв'ю. Опитування — це метод безпосереднього або опосередкованого збирання первинної вербальної (тобто переданої у словесній формі) інформації.

Вирізняють заочні й прямі, стандартизовані (за наперед розробленим планом) і не стандартизовані (вільні), одноразові й багаторазові опитування, а також опитування експертів.

Метод опитування використовують у таких випадках:

- коли проблема, що її досліджують, недостатньо забезпечена документальними джерелами інформації (наприклад, ситуації конфлікту на підприємстві досить рідко фіксують у систематизованій формі в офіційній документації);
- коли предмет дослідження або його окремі характеристики неможливо спостерігати в повному обсязі та протягом всього існування цього явища (наприклад, за конфліктною ситуацією можливо спостерігати переважно в момент її загострення, а не на початку її виникнення);
- коли предметом дослідження є елементи колективної та індивідуальної свідомості — думки, стереотипи мислення тощо, а не безпосередні вчинки і поведінка (наприклад, у разі конфлікту можна здійснювати спостереження над його поведінковими проявами, але воно не дасть уявлення про мотиви участі людей у конфлікті, їх міркування з приводу правомірності дій обох сторін конфлікту);
- коли опитування доповнює можливості опису й аналізу досліджуваних явищ і перевіряє дані, отримані за допомогою інших методів.

Серед видів опитування чільне місце посідає **анкетування**, основним інструментом якого є питальник, або анкета. На перший погляд нема нічого легшого і простішого, ніж розробка питальника на будь-яку тему, пов'язану з проблемною ситуацією. Кожен із нас у повсякденній практиці постійно ставить запитання оточуючим, вирішуючи за їхньою допомогою безліч життєвих проблемних ситуацій. Однак у соціології запитання виконує функцію дослідницького інструмента, що висуває особливі вимоги до його формулювання і зведення питань в анкету.

Програму конкретно-соціологічного дослідження вважають повноцінною, коли в ній міститься не лише простий перелік методів збирання первинної соціологічної інформації, а також обґрунтування їх вибору; продемонстровано зв'язок методів збирання інформації з цілями, завданнями і гіпотезами дослідження. Наприклад, якщо використовують метод анкетування, то слід вказати у програмі, що для вирішення такого-то завдання і підтвердження такої-то гіпотези було вироблено такий-то блок запитань анкети. У нашому випадку доцільним буде використання різних методів дослідження конфліктної ситуації: спостереження, експерименту, аналізу документів, опитування, їх застосування дасть можливість проаналізувати різні сторони конфліктної ситуації в усій її складності, унеможливити однобічність в оцінці конфлікту, глибоко з'ясувати суть причин, які зумовили його виникнення, можливі шляхи вирішення проблеми

2. Основні комп'ютерні програми обробки первинної соціологічної інформації

У програмі також необхідно зазначити, за допомогою яких комп'ютерних програм здійснюватиметься обробка первинної соціологічної інформації. Наприклад, у разі проведення анкетування комп'ютерна обробка одержаної інформації може здійснюватися за допомогою двох програм:

- української програми ОСА (тобто програмної обробки соціологічних анкет, складеної А.Горбачиком, котра нині існує в кількох варіантах. Ця програма розроблена на базі Київського Міжнародного інституту соціології при Університеті «Києво-Могилянська Академія» і її можна вважати цілком достатньою для первинної обробки отриманих даних);
- американської програми SPSS (тобто статистичної програми для соціальних наук. Її використовують у тих випадках, коли необхідно здійснити глибший аналіз даних переважно професійними соціологами).

3. Стратегічний і робочий плани конкретно-соціологічного досліджень.

Успіх дослідження залежить не лише від ретельності розробки методологічного розділу, а й від вироблення і запровадження у процес дослідження методико-процедурної частини методичного розділу програми конкретно-соціологічного дослідження.

Перед тим, як розпочати дослідження, соціолог звертає увагу на наявність інформації про досліджуваній об'єкт. Саме на основі знань про об'єкт перед збиранням емпіричних даних розробляються гіпотези соціологічного дослідження. Відповідно них, а також цілей і завдань, будують стратегічний план соціологічного дослідження.

Існує три варіанти стратегічного плану:

- пошуковий;
- аналітичний;
- експертний.

Пошуковий варіант плану застосовують у тому разі, коли про об'єкт і предмет дослідження нема чітких уявлень. Тоді такий різновид стратегічного плану має на меті уточнення проблеми і формулювання гіпотез.

Конкретно ця процедура має три етапи:

- вивчення документів (насамперед наявної літератури щодо цієї проблеми, зі складанням графіка опрацювання літератури, відвідуванням бібліотек тощо);
- проведення інтерв'ю з експертами (спеціалістами-науковцями і спеціалістами-практиками зі складанням списку відповідних осіб та графіком їх опитування);
- спостереження за носіями проблемної ситуації (у нашому випадку — робітниками та представниками адміністрації). Робота над пошуковим планом завершується чітким формулюванням проблеми дослідження.

Аналітичний (описовий) вид плану застосовують тоді, коли знання про проблему дають змогу визначити об'єкт дослідження і сформулювати описову гіпотезу. Мета плану — перевірити цю гіпотезу і отримати точні кількісно-якісні характеристики досліджуваного об'єкта. Тут може бути вже недостатньо методів, використаних у пошуковому плані. А отже, належить запланувати розробку вибіркової сукупності, проведення анкетування тощо. Розробка аналітичного плану завершується класифікацією даних, які характеризують об'єкт дослідження.

Експериментальний план застосовують тоді, коли знання про об'єкт дають можливість сформулювати пояснювальну гіпотезу. Звідси мета плану — встановити причинно-наслідкові зв'язки в об'єкті. Найнадійнішим методом досягнення цієї мети є проведення експерименту. С.Вовканич слушно зазначає, що у практиці соціологічних досліджень зрідка буває, щоб один із трьох наведених типів плану існував у чистому вигляді: досить часто в одному дослідженні поєднано всі три плани.

Робочий план дослідження складається на базі стратегічного плану і відображає основні процедурні заходи. Практика свідчить, що детально розроблений робочий план — вагомий чинник досягнення успіху дослідження. Він дає змогу заздалегідь передбачити і точно визначити обсяг наукових, організаційних і фінансових витрат, надає дослідженню ритмічності на всіх етапах його проведення.

Структурними компонентами робочого плану соціологічного дослідження є його етапи й різні за видами та формами науково-дослідні та організаційно-технічні процедури й операції. Усі вони можуть бути згруповані в плані відповідно до послідовності їх

здійснення. Покажемо це на прикладі проведення дослідження щодо причин виникнення конфліктної ситуації між робітниками та адміністрацією на певному підприємстві. Зазначимо, що ми подамо лише назви етапів і можливих заходів, тоді як графи «терміни виконання», «відповідальні за виконання» і «примітки» може конкретно розробити виконавець.

Приблизний робочий план та його етапи:

1. ЕТАП ПІДГОТОВКИ ДО ПОЛЬОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

- 1.1. Обговорення і затвердження програми конкретно-соціологічного дослідження.
- 1.2. Складання проекту вибірки і бланку її коригування.
- 1.3. Розробка інструкцій для групи, що здійснюватиме збирання первинної соціологічної інформації.
- 1.4. Тиражування (друкування і розмноження) методичного інструментарію для проведення пробного (пілотажного) дослідження.
- 1.5. Проведення пробного дослідження.
- 1.6. Аналіз результатів пробного дослідження.
- 1.7. Внесення коректив у програму, методичні документи та інструкції щодо опитування відповідно до підсумків пробного дослідження.
- 1.8. Тиражування методичного інструментарію для масового збирання інформації.
- 1.9. Формування групи збирання первинної інформації (анкетерів).
- 1.10. Інструктаж і навчання анкетерів.

2. ЕТАП ПОЛЬОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

- 2.1. Узгодження організаційних питань польового дослідження з представниками цехів і служб підприємства.
- 2.2. Підготовка респондентів до дослідження.
- 2.3. Проведення польового дослідження (масового збирання первинної інформації).

3. ПІДГОТОВКА ПЕРВИННОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДО ЇЇ ОПРАЦЮВАННЯ ТА ОБРОБКИ НА КОМП'ЮТЕРАХ

- 3.1. Розробка інструкції для вибракування неправильно заповнених анкет.
- 3.2. Вибракування непридатних для обробки анкет.
- 3.3. Виписування отриманих відповідей на відкриті запитання для їх подальшої типологізації.
- 3.4. Розробка інструкції щодо кодування відкритих питань.
- 3.5. Кодування відкритих питань.
- 3.6. Складання програми для комп'ютера або адаптація вже існуючих програм обробки отриманої інформації.
- 3.7. Перенесення отриманої інформації з анкет у комп'ютер.
- 3.8. Обробка первинної соціологічної інформації на комп'ютері.

4. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ, ФОРМУЛЮВАННЯ ВИСНОВКІВ І РЕКОМЕНДАЦІЙ

- 4.1. Аналіз результатів дослідження і підготовка попереднього звіту.
- 4.2. Науково-практичне обговорення попереднього звіту, висновків і рекомендацій за підсумками дослідження.
- 4.3. Доопрацювання і затвердження остаточного звіту, висновків і рекомендацій за підсумками дослідження.
- 4.4. Підготовка і затвердження аналітичної довідки за підсумками дослідження для органів управління і зацікавлених сторін.

Звичайно, дослідницька група може вносити певні зміни й доповнення до поданого приблизного робочого плану, які впливають із конкретної мети, завдань і гіпотез дослідження, але перелік необхідних дослідницьких операцій і процедур загалом залишається незмінним.

Отже, реалізація здобутих знань із теоретичної соціології може бути здійснена молодим спеціалістом через організацію і проведення конкретно-соціологічного дослідження тієї

чи тієї проблемної ситуації, яка виникає за його місцем праці. Це дасть змогу чітко уявити основні характеристики праці, ближче пізнати працівників, ознайомитися з їхніми запитамі і потребами. Погодьмося, що це набагато полегшить діяльність молодого фахівця, дасть йому змогу увійти у трудовий колектив, глибоко володіти ситуацією, бачити перспективи і приймати науково обґрунтовані рішення.

Питання до матеріалу теми:

1 рівень

- 1.Що означає термін «метод»? Перелічіть основні методи конкретно-соціологічних досліджень.
- 2.Назвіть різновиди: а) експерименту;
б) спостереження у соціології.
- 3.Назвіть різновиди опитування у соціології.
- 4.Що таке: а) стратегічний план;
б) робочий план конкретно-соціологічного дослідження?

2 рівень

- 5.Навіщо потрібна процедура вибірки в конкретно-соціологічному дослідженні? Які типи виборок вам відомі?
- 6.Коли і в яких випадках використовується метод опитування? Наведіть приклад.
- 7.Охарактеризуйте стратегічний план конкретно-соціологічного дослідження та його варіанти.
- 8.Якими є основні блоки робочого плану конкретно-соціологічного дослідження?

Відповіді надсилати викладачу ЖАДК НТУ Липко Т.В. на електронну адресу:
smart0206@ukr.net